

НАПРЯМ «МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО»
Розділ I. ІСТОРИКО-МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

Part I. HISTORICAL AND ARTISTIC HERITAGE OF UKRAINE
IN THE CONTEXT OF THE WORLD CULTURE

УДК 7.031

ЕВОЛЮЦІЯ СЕМАНТИКИ КУЛЬТОВИХ КАМЕНІВ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ЇЇ В САКРАЛЬНІЙ
АРХІТЕКТУРІ Й МИСТЕЦТВІ ДАВНЬОГО СВІТУ

Бондарчук Ярослава Віталіївна – кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри
інформаційно-документних комунікацій, Національний університет «Острозька академія», Острог

<https://orcid.org/0000-0002-6638-4399>

DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v48i.743>

Yaroslava. Bondarchuk @oa.edu.ua

Простежено динаміку формування і трансформації духовних смислів культових каменів у проекції на комунікаційні параметри їхнього існування в системі різних просторово-часових культурних координат (від початку верхнього палеоліту до початку н.е.). Еволюція семантики каменів, як предметів матеріальної об'єктивації релігійно-світоглядних уявлень, розглядається в контексті гіпотези відображення головних релігійно-світоглядних ідей певного історичного періоду у характеристиці домінуючого в той період зодіакального знака, в якому протягом 2150 р. унаслідок прецесії перебуває точка весняного рівнодення.

Ключові слова: сакральне мистецтво, мегалітичні споруди, кам'яний вік, культ каменів, ритуальні поховання, культ предків, космічні цикли прецесії.

Постановка проблеми: Культ каменів є одним із найдавніших універсальних релігійних культів, який проходить через усю історію людства і зберігається в деяких народів до наших днів. У науковій літературі є значний корпус праць, в яких у тому чи іншому аспекті розглядається культ каменів у різних народів у різні історичні епохи: добу неоліту, бронзи, ранньозалізного віку, середньовіччя. Натомість про культ каменів у палеоліті згадують небагато авторів. Одними з перших на використання каменів, як культових речей, звернули увагу французькі вчені (Д. Пейроні, Е. Карталяк, М. Буль, Ж. Капітан), які в 1900–1920-рр. відкрили в нижніх шарах печери Ла Феррасі низку поховань, де камені використовувались як «вічні» «невмирущі» предмети, наділені особливою силою відродження душі людини в іншому вимірі буття. Подібної точки зору щодо відтворюючої функції каменів дотримуються М. Еліаде, В. Кабо. У працях цих учених розглядається початкова форма культу каменів як фетишів, що зосереджують особливу духовну енергію, здатну відроджувати життя. Проте трансформація духовних смислів культових каменів, як предметів матеріальної об'єктивації релігійних уявлень Давнього світу, ще не розглядалась.

Еволюцію семантики каменів доцільно розглянути в контексті гіпотези, яка підіймається у наукових працях останніх десятиліть Дж. де Сантільяни, Г. фон Дегенд, К. Раггла, Г. Хенкока, С. Фаї, М. Чмихова, В. Юрковця, О. Гурштейна і стосується відображення головних релігійних уявлень певного історичного періоду в характеристиці домінуючого в той період зодіакального знака, у якому внаслідок явища прецесії протягом 2 150 років перебуває точка перетину екліптики та небесного екватора (точка весняного рівнодення).

Аналіз досліджень і публікацій. Однією з перших праць, у якій розглядається ця проблема, стала книга видатного американського дослідника містичних традицій людства Менлі Телмера Холла (1901–1990 рр.) «The Secret» («Teachings of All Ages: An Encyclopaedic Outline of Masonic, Hermetic, Cabbalistic and Rosicrucian Symbolical Philosophy Таємні вчення всіх часів: енциклопедичний виклад масонської герметичної каббалістичної і розенкрейцерівської філософії», 1928 р.), у якій автор використовує астрологію як давню науку людства, наголошуючи на символічному та алегоричному значенні її містичних тверджень і категорично відмовляючись від буквального їх тлумачення. Менлі Холл пише, що назви та характеристики деяких зодіакальних сузір'їв, домінуючих у певний історичний період, відображають провідні релігійні вірування цього часу. «Коли сонце було в сузір'ї Біка (Тельця) сонячне божество приймало форму Апіса...Під час віку Овна, ягня стає священним, а жерці при цьому називаються пастухами...Протягом віку Риб риба стає божественним символом...» [3; 367]. Акцентування алегоричності та символічності тверджень давніх астрологів, які давали назви і характеристики домінуючих у певний період сузір'їв на підставі раціонального осмислення головних на той час релігійно-світоглядних уявлень,

вигідно відрізняє книгу Менлі Холла від інших окультних праць, де містика є синонімом ірраціоналізму.

Джорджіо де Сантільяна і Герта фон Дегенд у книзі «Млин Гамлета» (1969 р.) висловили припущення, що вже за кілька тисячоліть до н. е. люди могли знати про переміщення точки сходу Сонця в день весняного рівнодення під сузір'ями зодіакального кола. Як зазначає Клайв Раггс (Clive Ruggles) у вступній частині книги «Давня астрономія: енциклопедія космології і міфів» («Ancient Astronomy: An Encyclopedia of Cosmologies and Myth»), ці автори висловили думку, «що конкретні астрономічні знання, а саме, зміщення всієї мантиї зірок протягом століть через явище, відоме як прецесія, були систематично «закодовані» в міфологічних оповіданнях у всьому світі протягом багатьох тисячоліть [23; 19]. К. Раггс зазначає, що «деякі спільноти в певних місцях і часі могли мати достатньо стабільну космологію – знання про небо, які досить точно передавались упродовж поколінь, – щоб помітити поступову зміну вигляду неба та спробувати примиритися з цим так чи інакше» [23; 19].

Подібну думку, що провідні спільноти Давнього світу могли відстежувати переміщення точки сходу сонця на горизонті і визначати в якому сузір'ї сходить сонце в день весняного рівнодення, висловлює один із провідних фахівців у галузі археоастрономії О. Гурштейн. «Хоча через сліпуче сонячне світло, – наголошує вчений, – неможливо визначити, в якому сузір'ї знаходиться Сонце безпосередньо в якийсь день (наприклад, у день весняного рівнодення), це все ж можна зробити, якщо помітити, яке сузір'я йде за Сонцем увечері після його заходу, і яке сузір'я передує Сонцю вранці, до сходу. Сузір'я між ними і буде тим, у якому в той час сходить Сонце» [4; 13]. Свою теорію походження та розвитку Зодіака О. Гурштейн розвинув у численних статтях. Зокрема, у статті «Про походження зодіакальних сузір'їв» («On the Origin of the Zodiacal Constellations», 1993 р.) він здійснив реконструкцію поступового створення зодіакального кола з 12 сузір'їв на основі індоєвропейських і шумеро-аккадських релігійно-культурних даних, включаючи такі артефакти, як культові статуетки, глиняні таблички, циліндричні печатки та межові камені [18]. В узагальнюючій праці «Загадка західного Зодіака: його мудрість та еволюційні стрибки. Болісне сходження до істини» («The Puzzle of the Western Zodiac: Its Wisdom and Evolutionary Leaps: A Painful Ascent to the Truth». 2017 р.) вчений підтверджує, що зодіакальне коло виокремлювалося серед інших зірок давніми астрономами поступово, з часом, у кілька етапів, кожен з яких відображав соціальні та духовні проблеми свого часу [19]. Свої назви сузір'я отримували відповідно до головних культів та релігійно-світоглядних уявлень, що переважали на час домінування цих сузір'їв. За словами О. Гурштейна, «зодіак являє собою систему символів, які відображають думки й образи людей у періоди введення їх у побут» [2; 104].

Одним із перших українських учених, який спробував пов'язати дослідження, пам'яток археології та мистецтва з кругообігом сонця під зодіакальними сузір'ями, був М. Чмихов (1953-1994 рр.). У працях: «Зодіакальний принцип датування в археології» [11], «До історії вивчення проблем Зодіака» [12], «Датування пам'яток мистецтва Передньої Азії III – I тисячоліття до н.е. на основі символів Зодіака» [13] та ін. він чи не першим запропонував датування артефактів Месопотамії за переважанням у них символів головного у відповідну епоху сузір'я зодіака. «Правомірно припустити, що датування всіх археологічних пам'яток із символами Тельця, починаючи з докерамічного неоліту і закінчуючи бронзовим віком, не повинно виходити за межі 4400 – 1710 / 1700 р. до н. е., тобто, часу домінування сузір'я Тельця в зодіакальному колі, коли в ньому знаходилась точка весни» [15; 322]. «...Деякі найдавніші Близнюкові композиції (вони передували символам Тельця) слід розглядати як символи сузір'я Близнюків. Такими могли бути позитивно-негативні композиції на ранніх буго-дністровських посудинах» [15; 329]. Вчений доводив, що археологічні (історичні) епохи розвитку людства збігаються з астрономічними епохами перебування точки весняного рівнодення (точки перетину екліптики та екватора) у певному знаку зодіакального кола. «Перехід точки весни з Близнюків до Тельця (4400 р. до н. е.) відповідає початку неоліту, перехід точки весни з Тельця до Овна (1710 – 1700 р. до н. е.) – до пізнього бронзового віку» [15; 348].

Базуючись на дослідженні давніх міфів, М. Чмихов дійшов висновку, що вже у VII тис. до н. е. астрономи Месопотамії могли стежити не лише за річним коловоротом сонця за колом зодіака, але й за переміщенням точки весняного рівнодення з одного зодіакального сузір'я в інше.

У курсі лекцій «Археологія та стародавня історія України» (1992 р.) та монографії «Від Яйця-райця до ідеї Спасителя» (2001 р.) він зазначав, що переміщення точки весни з одного в інше зодіакальне сузір'я було вперше письмово зафіксовано вавилонськими астрономами в міфі про створення всесвіту богом весняного сонця Мардуком з тіла божества хаосу Тіамат. Як сказано в міфі, «Мардук поставив на чолі зодіака сузір'я Тельця, перед ним зодіак очолювали Близнята, а після нього зодіак буде очолювати Овен» [14; 145]. «Тут чітко виражена ідея послідовного переходу главенства в зодіакальному колі як результат явища прецесії (приблизно через 2 тис. років) від Близнюків (головних у зодіакальному колі) до Овна» [14; 145].

6680 – 4400 рр. до н. е.) до Тельця (головного в зодіаку в 4400 – 1710/1700 рр. до н. е.), а в майбутньому до Овна. Створення зодіаку віднесене до часу главенства в ньому Близнюків, тобто до VII – V тис. до н. е. Таким чином, не пізніше III, а цілком припустимо вже в VII – V тис. до н. е. було прийнято сучасну структуру зодіаку і вже використовувалися знання явища прецесії» [15; 267-268]. Цю думку М. Чмихов розвиває в статті «Астрономія в житті первісного суспільства (до питання про час утвердження астрономічних знань)», пов'язуючи відкриття переміщення точки сходу сонця на $0,5^0$ (видимий діаметр сонця) за 36 років, із відкриттям градусної міри. За словами вченого, людство зрозуміло, що «... весь всесвіт підлягає дії закону універсального колообігу, однією з геоцентричних моделей якого є Зодіак» [16; 20]. Зодіакальний знак, в якому внаслідок прецесії перебуває 2150 років точка весняного рівнодення, вважається головним, домінуючим знаком, що очолює зодіак, у його характеристиці отримують відображення провідні релігійно-світоглядні ідеї цього часу. Семантичне навантаження культових каменів, що змінювалось протягом історії Давнього світу відповідно до розвитку релігійно-світоглядних уявлень, дає необхідний матеріал для підтвердження цієї гіпотези.

Мета статті: простежити генезу і трансформацію сакральної семантики культових каменів протягом кам'яного, бронзового та ранньозалізного віку, водночас з'ясовуючи, чи отримують відображення пов'язані з нею релігійно-світоглядні ідеї в характеристиках зодіакальних знаків, домінуючих у часи їх виникнення.

Виклад основного матеріалу. Під культом каменів треба розуміти, насамперед, приписування їм надприродних якостей, наділення їх магічною силою і використання в обрядах магії. Деякі дослідники висловлюють припущення, що причиною сакралізації каменів як таких могла бути сакралізація кам'яних знарядь праці. Помилковість цього припущення в змішанні безпосередньо-корисної праці, спрямованої на здобуття їжі, і магічної діяльності, яка кардинально відрізнялась від неї, переносючи людину в особливу ритуальну площину зв'язку з надприродною силою. Кам'яні знаряддя праці: ножі, скребки, рубила, що використовувались у повсякденному житті для того, щоб вбити і розрізати тварину, не могли стати священними предметами. А камінь сам по собі як «невмирущий» предмет, який існує завжди, на початковій стадії функціонування як культової речі наділявся магічною силою відроджувати життя померлих в іншому рівні буття і тому вкладалися в поховання. За словами М. Еліаде, «Камінь завжди є. Він завжди залишається самим собою, він продовжує існувати. Камінь завжди вшановувався як знаряддя духовного впливу, як зосередження енергії, особливої сили, покликаної захищати. Він живе так довго, що своїм існуванням зберігає світ від смерті» [5; 344]. Одним із найдавніших прикладів використання каменів як сакральних предметів може бути поховання юнака 15 – 18 років у гроті Ле Мустьє (Le Moustier), що датується 38 300±-2600 р. до н. е. Біля голови юнака колом були покладені необроблені камені. Вони могли мали і практичне призначення притискати до землі шкуру, якою прикривали померлого. Але швидше за все виконували культову функцію, оскільки на деякі з них було нанесено широкі смуги червоної вохри.

Подібні характерні приклади використання каменів як ритуальних предметів можна побачити в похованнях, виявлених у департаменті Дордонь, на південному заході Франції, в печері Ла Феррасі (La Ferrassie), у мустьєрських шарах якої на початку XX ст. Деніз Пейроні, Еміль Картальяк, Марселен Буль та Жозеф Луї Капітан знайшли 6 поховань. Одним із найцікавіших було поховання трирічної дитини, розміщене в кутку трикутної ями з похилим дном – Ла Феррасі VI. Череп дитини знаходився окремо, приблизно на відстані 1 м від скелета, і був покритий трикутною вапняковою плитою завдовжки 75 см і завтовшки 15 см (рис. 1.), очевидно, тому, що йому надавалось особливе значення як головній частині кожної людини, яка зосереджує її характерні особливості.

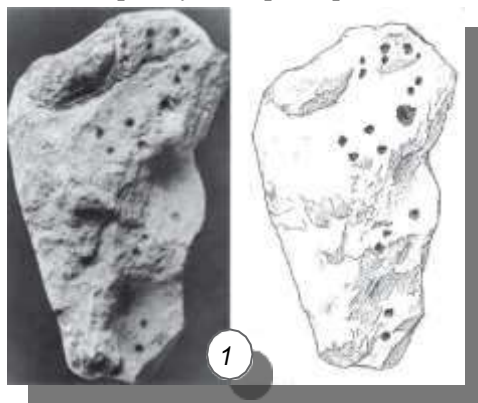

Рис. 1. Вапнякова плита з чашоподібними заглибленнями (загальний вигляд та прорисовка), якою покритий череп дитини в похованні Ла Феррасі VI (Франція). 48 тис. р. до н. е.

Джерело: <http://helg-tankoman.livejournal.com/115072.html>

(д. зв.: 28.09.2014).

На поверхні плити було вибито 8 пар чашоподібних заглиблень величиною з «кінець пальця» (і ще два заглиблення окремо), заповнених червоною вохрою. Всі дослідники сходяться на тому, що кам'яна плита на черепі дитини відігравала магічну роль, але розміщені на ній заглиблення трактуються по-різному: як символи вогню (П. Єфименко), як осмислені на першому ступені узагальнення елементарні матеріальні знаки ран, які спостерігались у щоденній діяльності мисливців (Д. Столяр). З нашого погляду, не було сенсу в тому, щоб класти в могилу дитині символи ран і смерті, якщо всі атрибути тодішнього поховального обряду були задіяні з протилежною метою – щоб відновити буття людини в іншому світі. Червоний колір крові, вогню, сонця асоціювався, насамперед, не зі смертю, а був символом трансформації – перетворення людини до іншого життя. Заглиблення, заповнені червоною вохрою, на цій плиті були знаками життя і виконували ту саму роль, що просто розсипана вохра в могилах небіжчиків, або вохра, якою натирали скульптурки жінок. Отже, у похованні ла Феррасі VI на голову дитини як на найголовнішу її частину поклали не символічні зображення ран, а символічні зображення знаків життя, які відродять її для подальшого існування. Ці знаки були повернуті не назовні, а до неї самої.

Цікавою особливістю плити з печери Ла Феррасі було те, що круглі ямки розташовані попарно. Очевидно, це можна пов'язати з парами двох органів чуття (очі, вуха) та двох кінцівок (руки, ноги). Але кількість пар подвоїли, вибили їх вісім і заповнили червоною вохрою – символом крові, можливо, призначаючи для другого життя дитини.

Таким чином на камені, який сприймався як культовий предмет, наділений якістю вічного існування, із заглиблень, заповнених вохрою, створили своєрідну лінію життя. Розташування пар заглиблень на плиті не було випадковим. Дослідник Вім ван Бінсберген (Binsbergen) у розміщенні круглих знаків побачив композицію, що нагадувала розташування зірок у сузір'ї Оріона, що в цій ситуації можна сприймати як символ позаземного світу, куди й перенесеться душа померлої дитини [21].

Культ каменів зберігся у подальшій історії людства. Навіть у період найбільшого розвитку грецької цивілізації продовжували вшановувати богів у вигляді каменів і кусків дерева, або оброблених, або зовсім необроблених. Для нашого дослідження важливо визначити час, коли давня людина почала сакралізувати камінь. Найдавніші поховання з ритуальними покладаннями каменів датуються 48–44 тис. до н. е. Отже, початок сакралізації каменя збігається в часі з астрономічною добою зодіакального знака Козерога (47 300–45 150 р. до н.е.) і відображається в релігійно-філософському описі цього знака.

Стихією Козерога вважається земля, а головним управителем – Сатурн, що в міфології пов'язується з каменем – непорушною основою природи. Головним поняттям знака Козерога є поняття твердої непорушної основи, яка розуміється в трьох аспектах: 1) як природна основа Землі, 2) космічна основа Сонячної системи (оскільки Сатурн – гігантська планета, орбіта якої найбільш віддалена від Сонця) і 3) як духовна основа – старт, відправна точка духовного розвитку людини.

Отже, характеристика Козерога як знака непорушної основи відображає зародження в період домінації цього знака культу каменів, які в свідомості людини того часу були матеріальними втіленнями тієї самої ідеї.

Наступний етап у розвитку семантичного навантаження культових каменів припадає на добу мезоліту – початку неоліту (IX–VII тис. до н.е.) У той час камені сприймаються не лише як матеріальні оболонки надприродної сили, що сприяє відродженню людини в іншому вимірі буття, але й як вмістилища або місця перебування душ померлих родичів. Таке трактування каменів базується на «усвідомленні сили позатілесної духовної сутності пошанованих померлих (= предків), для концентрації якої потрібне магічне вмістилище» [7; 85]. Воно виникло внаслідок особливого посилення культу предків, що був невід'ємною частиною культу сім'ї, яка із зародженням відтворюючих форм господарювання ставала головною клітинкою суспільства. Розвиваються вірування в те, що душі померлих родичів живуть в іншому надземному трансцендентному світі, але, щоб допомагати своїй родині, можуть залишатися й на землі, входячи в матеріальні предмети, які існують завжди, тобто, в черепі або в камені. Камінь ще більше «прикріплює» душу померлого родича, якого зазвичай ховали під долівкою будівлі, до його домівки. Характерною ознакою жителів близькосхідних поселень IX–VII тис. до н.е. була та, що перпендикулярно осі симетрії в центральній частині приміщення ставили одну-дві пари масивних прямокутних у розрізі (1,2 x 0,7 м) стовпів, витесаних із суцільних вапнякових брил. Вони не використовувались як підпорні конструкції, оскільки їх висота була невелика: 50, 100, 120 см. Отже, кам'яні стовпи мали не конструктивне, а символічно-сакральне навантаження. На деяких із них було вирізьблено антропоморфні деталі, наприклад руки, а у деяких каменях були замуровані черепи. Це свідчить, що кам'яні стовпи могли бути символами подружньої пари батьків, прабатьків, родоначальників, які колись жили в цій оселі (рис. 2).

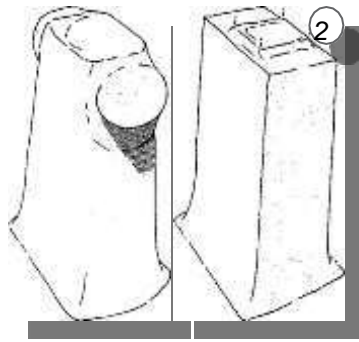

Рис. 2. Реконструкція стовпів у будівлях Гермес Дер (Ірак). ІХ тисячоліття до н. е.
Джерело: Бондарчук Я. В. Історія релігійного мистецтва... 2022. С. 442.

Яскраві приклади використання каменів з магічними знаками як вмістилища душ померлих родичів виявлено в поселенні Хірокитія, VII тисячоліття до н.е. на острові Кіпр та в поселенні Лепенські Вир, яке функціювало з 8 200 /7000 до 4800 років до н. е. на території Східної Сербії на правому березі Дунаю нижче від Залізних воріт. Керівник розкопок цього поселення Драгослав Срейович писав: «Великий валун, розміщений поряд із домом і вкопаний глибоко в ґрунт, означає духовний центр святилища, центр мікро і макрокосмосу Лепенського Виру. Валун легко перетворюється на символ і насправді являє велике яйце, наповнене багатьма енергіями істот і зображень, що намагаються розірвати тонку оболонку і прийти у світ» [4; 453] (рис. 3).

Рис. 3. Валуни з магічним орнаментом із поселення Лепенські Вир (Сербія. VIII–VII тис. р. до н. е.
Джерело: http://xn--c1accbaafal.c.xn--p1ai/?page_id=12717 (д. зв.: 01.01.2022).

Характерні предмети, які з великою часткою вірогідності можна пов'язати з культом предків, виявлено на стоянках мезолітичної азильської культури, поширеної на теренах Західної Європи 10 000 – 7500 років до н. е. [1]. У печері Мас-д'Азіль (Франція, департамент Ар'єж) у мезолітичному шарі, який датується 10 000–7500 р. до н. е. [8]. виявлено гальки, розписані магічними орнаментами, які, очевидно, виконували ту саму функцію – вмістилища людських душ. Гальки лежали скупченнями (кублами). Очевидно, одне скупчення «вмістилищ душ» належало одній сім'ї (рис. 4).

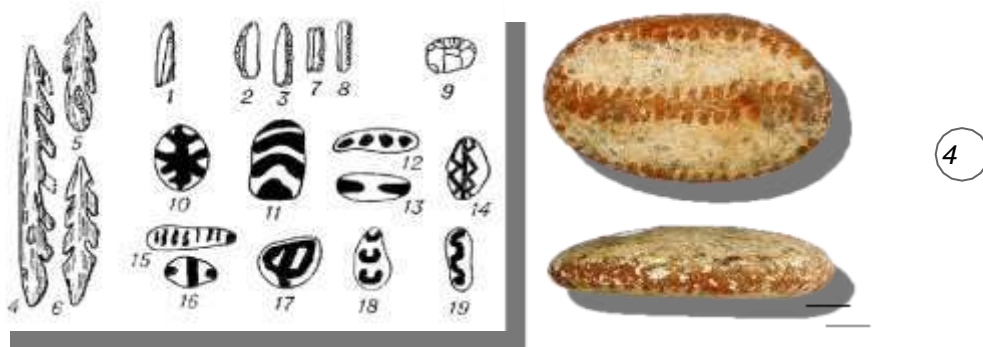

Рис. 4. Азильські гальки. ІХ–VIII тис. до н. е. Джерело: <https://bit.ly/3qG1BNN> (д. зв.: 01.01.2022).

Схожі гальки з різьбленими орнаментами виявлено в Україні у Вінницькій обл. біля с. Капуловки, а також на плоских вершинах Кримських гір (яйлах), що в давнину були культовими місцями. Отже, як у мезолітичних племен, так і в жителів найдавніших землеробських поселень можна констатувати появу

нових релігійних обрядів, обумовлених усвідомленням значущості сім'ї та відносин між різними поколіннями роду. Загострене в той час почуття єдності живих і померлих родичів виявилось у похованнях небіжчиків під долівками домівок та вшануванні їхніх черепів, скульптур і просто каменів як священних вмістилищ їхніх душ. Ці нові риси релігійного життя IX–VII тис. до н. е. відобразились у характеристиці домінуючого в той час зодіакального знака Рака, який позиціює культ сім'ї, роду, житла і принцип повернення назад, у минуле, до пращурів.

Наступний етап у розвитку семантичного навантаження культових каменів припадає на кінець V–III тис. до н. е., коли внаслідок розвитку астрономії Земля усвідомлюється не лише як мати-годувальниця та останнє пристанище померлих, але й як частка світобудови, у тісному взаємозв'язку з енергетикою небесних світил, особливо, Сонця. Хоча зв'язок із небесним світом людство спостерігало завжди, у IV – III тис. до н. е. з поширенням землеробства, що повністю залежало від коловороту Сонця, цей зв'язок відчувається особливо гостро. Наслідком цього було повсюдне зведення мегалітичних структур, що виконували кілька функцій: усипальниць, астрономічних обсерваторій та, головне, релігійних центрів, призначених для акумуляції енергетики космічних об'єктів, особливо, Сонця, і поєднання її з енергетикою Землі. «Підключаючи» мегалітичні будівлі до енергетики космосу, жерці-будівничі намагались забезпечити нерозривний сакральний зв'язок між земним і небесним світом. Ідея енергетично-містичного поєднання Матері-Землі і Сонця визначала головний принцип побудови і особливості архітектурної естетики мегалітичних структур, як були розраховані на проникнення в середину структури (у товщу земляного насипу кургану або в сакральне коло) світлового променя в особливі дні сонцестоянь і рівнодень. Оскільки на той час енергетичне начало не усвідомлювалось окремо від матеріальної субстанції, вважалось, що чим більше маса мегалітичної споруди, чим більше в ні тон землі і каменя, тим більше її енергетичний потенціал, тим більше вона акумулює, синтезує і розповсюджує енергетичних потоків понадземного світу. Каміні мегалітичних споруд сприймались не тільки як фетиші, наділені надприродною силою відроджувати життя померлих, але й набували нового значення – сакральних збирачів, акумуляторів і розповсюджувачів космічних енергій, своєрідних посередників між небом і землею.

За конструктивним рішенням та призначенням мегалітичні структури можна поділити на кілька видів: поховальні споруди (дольмени, кургани), так звані кургани проходження (passage mounds), сакральні кола (хенджі, кромлехи), одиночні менгіри та поля менгірів. Порівняння часу побудови різних видів мегалітичних споруд показує, що найраніше виникли мегалітичні гробниці (дольмени і кургани), які виконували функцію поховальних споруд і водночас призначались для релігійних обрядів, що передбачали проникнення в середину земляного або кам'яного насипу світлового променя. Якщо для IX–V тис. до н. е. були характерні поховання під підлогами будинків або біля них, що свідчить про прагнення оптимально «наблизити» небіжчиків до своєї сім'ї, то в IV – III тис. до н. е. культ померлих родичів синтезується з культом потойбічного світу, який релігійна думка пов'язує як із Землею, так і з космосом за допомогою грандіозних мегалітичних гробниць. Особливого поширення вони набули на територіях Португалії, Франції (в регіоні Бретань), Англії, Шотландії, Ірландії. Зокрема, тільки в Ірландії на сьогодні відомо близько 1200 таких пам'яток. Племена, які населяли ці землі 5000 р. до н. е., ховали небіжчиків у ямах. Із середини V тис. до н. е. поховання набувають вигляду мегалітичних гробниць. Найбільш вражаючими спорудами були довгі камерні та безкамерні кургани – земляні насипи довжиною 20 – 90 м, у яких могло бути розміщено до 50 поховань, як, наприклад, у групі курганів Котсуолд-Северн (Cotswold-Severn Group) [17]. До нашого часу по всій Західній Європі від Іспанії до Швеції збереглося 40 000 довгих курганів [20].

Майже одночасно з мегалітичними гробницями почали зводити так звані кургани проходження (passage mounds), які, на відміну від довгих курганів, завжди мали круглу форму. Поховальна функція мала в них другорядне значення (взагалі могло не бути поховань), а головним було проведення концентрованого пучка світла в особливі дні сонячного або місячного циклів у камеру, розміщену в центрі кургану [22]. Проникнення променя сонця в середину кургану для людей того часу означало поєднання Матері-Землі з сонячним божеством. Вони виступали як два світових начала: світле активне чоловіче та темне пасивне жіноче, що згодом знайшло яскравий вияв у поняттях давньої китайської філософії: Ян, субстанцією якого є Сонце, та Інь, субстанцією якого є Земля. Найбільше значення в курганах проходження мали складені з кам'яних блоків коридори і центральні камери, у яких зосереджувалось світло. Отже, каміні в курганах були не тільки будівельним матеріалом. Вони сприймались як сакральні предмети, у момент освітлення їх сонячним промінням вони виконували священну функцію: «підключали» Землю до Сонця – пульсуючого серця всесвіту, демонструючи фізичний зв'язок Землі з сонячними циклами, Особливо чітко роль каменів як

посередників містичного з'єднання Матері-Землі і сонячного божества виявляється в кургані Даут (Dowth), зведеному 3200–2900 р. до н. е. [6] (рис. 5).

Рис. 5. Курган Даут (Ірландія). Загальний вигляд і схема. 3200 -2900 р. до н. е.
Джерело: <http://www.ancient-wisdom.com/irelanddowth.htm> (д. зв.: 03.01.2022).

Курган являє собою круглий пагорб діаметром 85 м і заввишки 14 м. У західній частині насипу є два проходи на південний і на північний захід. Південний прохід завдовжки 8,5 м, орієнтований на західне сонце в день літнього сонцестояння, веде до округлої камери з одним отвором на південно-східному боці. Північний прохід завдовжки 12 – 14 м, орієнтований на західне зимове сонце, веде до хрестоподібної камери, в якій є кілька каменів, оздоблених рельєфами, а посеред розміщений ритуальний басейн (рис. 6).

Рис. 6. Камера з ритуальним басейном у кургані Даут (Ірландія). 3 300 р. до н. е.
Джерело: <http://www.ancient-wisdom.com/irelanddowth.htm> (д. зв.: 03.01.2022).

Під час зимового сонцестояння промінь вечірнього сонця рухається з лівого боку проходу, а потім по кінцевій камері, де три камені ніби спалахують від сонця. Опукла частина центрального каменю відбиває сонячне світло, осяваючи бокові камені, оздоблені рельєфними символами. Потім проміння відступає вздовж правого боку проходу і приблизно через 2 години щезає. На бордюрних каменях, з яких складені коридори до камер, видно чіткі зображення сонячного колеса, що однозначно свідчить про культ Сонця (рис. 7).

Рис. 7. Зображення сонячного колеса на каменях кургану Даут (Ірландія). 3 300 р. до н. е.
Джерело: <http://www.ancient-wisdom.com/irelanddowth.htm> (дата зв.: 03.01.2022).

На території Східної Європи не виявлено курганів проходження. Проте в деяких курганах III тисячоліття до н.е., як і в мегалітичних структурах Західної Європи, чітко виявляються ознаки культів Сонця і Землі. Такі кургани, зокрема, описував М. Чмихов у статті «Астрономія в житті первісного суспільства». «У середині насипів деяких курганів, – наголошував дослідник, – трапляються особливі конструкції, які зайві з утилітарної точки зору, але вражають своїм космічним символізмом. Це, наприклад, кромлехи – суцільні кільця з каменю, що оточують одне або кілька поховань. Символізм кромлеха загальновідомий – у ньому втілюється образ сонячного кола. Деякі кромлехи мають проходи в місцях, повернутих до основних сторін горизонту... В пізньотрипільському кургані (кінець III тис. до н. е.), в якому кромлех мав інтервали, орієнтовані на схід і на захід, у східному інтервалі було покладено скульптурне зображення бика – тварини, що була в давнину одним з найпоширеніших космічних символів» [16; 22-23]. Розміщений у пізньотрипільському кургані кромлех (символ Сонця) та покладена в ньому скульптурна голова бика (символу землі) образно втілювали ту саму ідею, що й кургани проходження в Західній Європі – поєднання енергій Сонця і Землі, без чого неможливе існування як живих людей, так і перехід душ померлих у інший потойбічний духовний світ (рис. 8).

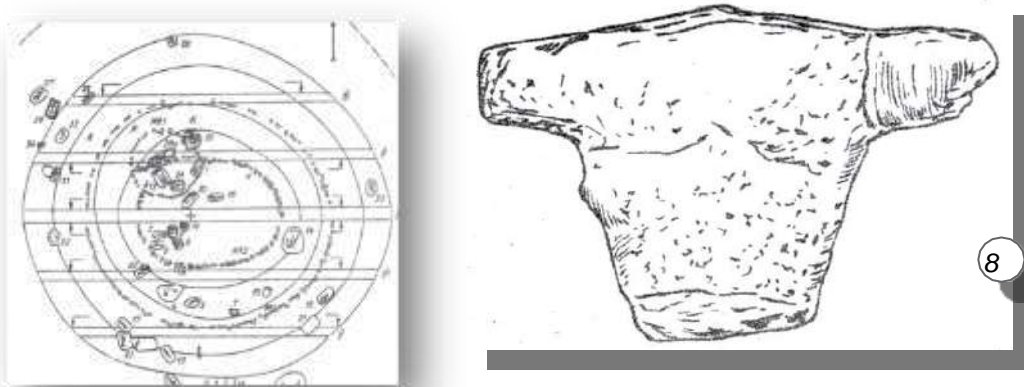

Рис. 8. План кургану доби міді-бронзи з кількома кромлехами та скульптурна голова бика, покладена у східному інтервалі пізньотрипільського кромлеха. Джерело: Чмихов М. О., 2014. С. 21, 22.

Важливу роль у релігійних культах IV – III тис. до н. е. відігравали камені в сакральних колах, які символічно передавали штучну лінію горизонту. Особливими каменями позначались точки сходу Сонця в дні сонцестоянь і рівнодень, співпадаючи з видимими точками сходу на природній лінії обрису. Якщо жрець стояв посередині кола на світанку чи на заході сонця, він бачив світило над визначеним каменем або між двома визначеними монолітами. Найважливішим сакральним моментом вважалась та мить, коли сонячний диск своїм нижнім краєм торкався лінії горизонту.

Найбільш наочно функції священних каменів репрезентують структури Стоунхенджа на всіх трьох етапах його функціонування. На першому етапі (3200 – 2900 р. до н. е.) [24] ця структура являла собою два кільцевих вали і рів між ними. Чотири камені були поставлені всередині внутрішнього валу так, що утворювали прямокутник, перетин діагоналей якого визначав центр кола. На північному сході зроблено вхід. За 30 м від нього, на одній лінії з центром вкопано в землю так званий П'ятковий камінь з пісковика-сарсену заввишки 6 м, вагою 35 тонн. Якщо на світанку в день літнього сонцестояння стояти в центрі кола, можна бачити, як сходить сонце у проході трохі лівіше від П'яткового каменю (рис. 9).

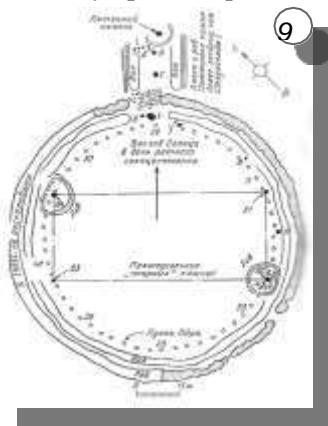

Рис. 9. План Стоунхенджа 1 (Великобританія, Уїлтшир). 3020 – 2 910 р. до н. е. Джерело: Хокінс Дж., Уайт Дж., 1984. С. 64.

Близько 2500 р. до н. е. в Стоунхенджі зведено подвійне коло з 82 голубих каменів-долеритів (вагою 5 т), які разом із каменями попередньої структури були розміщені так, що вказували на точки сходу Сонця і Місяця на горизонті в особливі дні сонячного і місячного циклів (рис. 10). Близько 2400 р. до н. е. розпочався третій етап будівництва Стоунхенджа. Подвійне коло з долеритів замінили сарсенові валуни вагою від 25 до 50 т. Замість внутрішнього кола навколо священного центру споруди поставлено півколом 5 окремих трілітів, висота яких наростала від крайніх (6 – 6,5 м) до центрального (7,2 м). Вертикальні стовпи кам'яних арок внутрішнього півкола було поставлено так близько один від одного, що просвіти між ними були завширшки лише 30 см. Коли дивилися крізь них, поле зору дуже звужувалось і погляд точно спрямовувався на точки сходу і заходу Сонця на горизонті в дні сонцестоянь і рівнодень. Так само позначалися точки сходу і заходу Місяця. Якщо будівничі Стоунхенджа I та II отримували потрібний напрямок, стоячи в одній точці посеред кола і дивлячись поверх іншої, будівничі Стоунхенджа III могли спостерігати 8 сходів і заходів Сонця і Місяця крізь високі кам'яні арки [10; 155] (рис. 11).

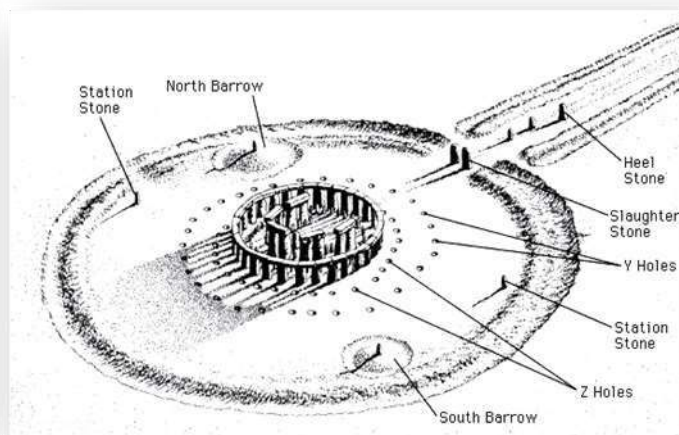
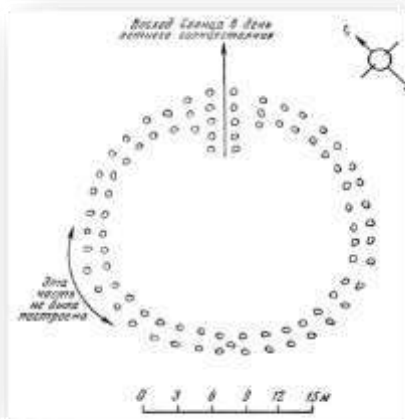

Рис. 10. План подвійного кола Стоунхенджа II (Великобританія, Уїлтшир). 2 910 – 2 500 р. до н. е.

Джерело: Хокинс Дж., Уайт Дж., 1984. С. 64.

Рис. 11. Реконструкція Стоунхенджа III. (Великобританія, Уїлтшир). 2 460 – 1980 р. до н. е.

Джерело: Бондарчук Я. В. Історія релігійного мистецтва...2022. С. 526.

На території України сакральний комплекс досліджено на острові Хортиця на висоті Брагарня в результаті розкопок 1993, 1998, 1999 р. під керівництвом М. Остапенка. Комплекс складався з трьох кам'яних кіл та сімох круглих кладок, серед яких знаходилось 15 стелоподібних каменів. Згідно з виявленою під час розкопок керамікою святилище використовувалось з кінця III до початку I тис. до н. е. Головною його спорудою був викладений з брил сірого граніту кромлех, який у північно-східному секторі мав прохід, поєднаний алеєю з кам'яних плит із меншим кромлехом (6x7 м). Як пишуть дослідники комплексу: «Наявність кромлехів, що традиційно розглядаються у зв'язку з символікою небесних світил, разом із загальною орієнтацією споруди та окремих об'єктів по «важливих» напрямках горизонту дозволяє визначити використання споруди для астрально-солярних спостережень і культів» [9; 92]. Водночас виявлені в комплексі фалічна та антропоморфні стели, посудини, виліплені з глини з домішками зерен пшениці і проса, дозволяють гіпотетично припустити причетність комплексу до культів родючості землі. Можливо, провівши обряди, пов'язані з культом Сонця, в одному колі, люди переходили по кам'яній алеї, як по «священній дорозі» у інше коло, щоб виконати обряди, присвячені Землі. На нашу думку, кам'яні кола з алеями менгірів можна розглядати як перехідний варіант від мегалітичних структур у вигляді кола до структур у вигляді рядів менгірів, які показували загальний напрямок на схід або захід сонця.

Характерними спорудами II – I тис. до н. е. стали алеї менгірів або одиночні камені-менгіри, поширені на різних територіях Європи, Азії, Африки. На заході Франції, у регіоні Бретань, в області Карнак, збереглися цілі поля каменів. Наприкінці III – на початку II тисячоліття до н.е. карнакський комплекс нараховував 10 000 менгірів різної величини. У нинішній час їх залишилось близько 3 тисяч. Дослідники поділяють менгіри Карнака на 3 групи: комплекс Ле Менек 1099 менгірів), Кермаріо (1029 менгірів) і Керлескан (555 менгірів) (рис. 12). Довгі ряди менгірів ставились по осі

захід-схід. Біля них збирались тисячі людей у дні, пов'язані з повним весняним Місяцем або із зимовим і літнім сонцестоянням та весняним і осіннім рівноденням.

Рис. 12. Алеї менгірів Кермаріо та Керлескан. Бретань (Франція). II тисячоліття до н. е.

Джерело: <https://bit.ly/3n3KpAQ> (дата звернення: 08.01.2022).

Варто наголосити, що, якщо в курганах проходження маса землі і каменя переважала над сонячним світлом (у товщу кургану на короткий час попадав лише один промінь сонця), домінувала увага до матеріальної стихії землі, то в сакральних колах і рядах менгірів простір переважав над кам'яною масою, увага зосереджувалася на сонячному світлі, відбувалось поступове переміщення сакрального акценту з матеріальної субстанції землі на енергетичну субстанцію – Сонце. Переміщення релігійних акцентів із культу Землі на культ Сонця відобразилось у поступовому переході нашої планети із зодіакального знака Тельця, стихією якого вважається земля, в зодіакальний знак Овна, стихією якого вважається вогонь, а планетою в екзальтації – Сонце.

Висновок. Отже, семантика культових каменів змінювалась у Давньому світі відповідно до еволюції релігійно-світоглядних уявлень. У палеоліті вони вважались носіями надприродної сили (зосередженої в них, як іскра вогню), здатної відновити буття душі людини в іншому світі; у мезоліті – наділялись особливою енергетикою як сакральні вмістилища душ померлих людей; у неоліті, бронзовому та ранньозалізному віці в мегалітичних структурах камені вважались акумуляторами енергій космічних світил, що підносять людину в надземний світ. Головні релігійно-світоглядні ідеї кожної історичної епохи отримали відображення в характеристиці зодіакального знака, домінуючого на час їх зародження.

Список використаної літератури

1. Азильська культура. URL: <https://bit.ly/31FBGBv> (дата звернення: 06.05.2021).
2. Бондарчук Я. В. Теорії виникнення і розвитку первісного мистецтва в дослідженнях другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наук. зб.* Напря́м: Мистецтвознавство. Вип. 26 / упоряд. і наук. ред. В.Г. Виткалов. Рівне : РДГУ. 2019. С. 101 – 107.
3. Бондарчук Я. В. Проблематика відображення етапів духовної еволюції людства в космічних циклах прецесії у працях вчених ХХ – ХХІ ст. *The 11th International Scientific and Practical conference «Eurasian scientific discussion»* (November, 21-23. 2022). Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 2022. P. 364 – 370.
4. Бондарчук Я. В. Історія релігійного мистецтва як відображення духовної еволюції людства в космічних циклах прецесії. Львів : ПП «Релігійне видавництво «Святих Володимира та Ольги», 2022. 928 с.
5. Бондарчук Я. В. Відображення культу каменів у похованнях початку верхнього палеоліту. *The 1st International scientific and practical conference «Science and innovation of modern world»* (September 28 – 30, 2022) Cognum Publishing House, London. Unite Kingdom. 2022. P. 341 – 349.
6. Даут – Douth. URL: <https://ru.vvikipedla.com/wiki/Dowth> (д. зв.: 17.05.2021).
7. Король Д. О. Фешитизація мертвої голови як вмістилища позптілесної духовної сутності. *Магістеріум*, 2007. Вип. 68. «Культурологія». С. 79 - 94.
8. Печера Мас д'Азіль. URL: <https://bit.ly/2L3SZzj> (дата звернення: 06.05.2021).
9. Тесленко Д. П., Остапенко М. А. Мегалітичне культове спорудження доби бронзи на о. Хортиця. *Спец. вип. Міжвуз. зб. наук. пр. «Проблеми археології Подніпров'я»*. Дніпропетровськ : вид-во Дніпропетровськ. ун-ту. 2000. С. 73 – 95.
10. Хокинс Джеральд, Уайт Джон. Разгадка тайны Стоунхенджа / Пер. с англ. П. С. Гурова. Под ред. А. А. Гуруштейна. Москва : Мир, 1984. 216 с.
11. Чмихов М. О. Зодіакальний принцип датування в археології. *Вісник Київ. ін-ту історичної науки*. 1978. Вип. 20. С. 98 – 109.
12. Чмихов М. О. До історії вивчення проблем Зодіаку. *Нариси з історії природознавства і техніки*. Київ, 1979. Вип. 25. С. 53 – 56.

13. Чмихов М. О. Датування пам'яток мистецтва передньої Азії III – I тисячоліття до н. е. на основі символів Зодіаку. *Археологія*. 1987. Вип. 58. С. 18 – 33.
14. Чмихов М. О., Кравченко Н. М., Черняков І. Т. Археологія та стародавня історія України: курс лекцій. Київ : Либідь, 1992. 376 с.
15. Чмихов М. О. Від яйця-райця до ідеї Спасителя. Київ : Либідь, 2001. 413 с.
16. Чмихов М. О. Астрономія в житті первісного суспільства (до питання про час утвердження астрономічних знань) / *Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні*: зб. наук. пр. / за заг. ред. О. Петрука. Львів : Ін-т прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С. Підстригача НАН України, 2014 [767 с.]. С. 20 – 29.
17. Field David (2006). *Earthen Long Barrows: The Earliest Monuments in the British Isles*. Stroud: Tempus. P. 13. In <https://en.wikipedia.org/wiki/Long_barrow> [11.03.2023].
18. Gurshtein. Alexandr On the origin of the zodiacal Constellations. *Vistas in Astronomy*. URL <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0083665693901209> (дата звернення: 28.03.2024).
19. Gurshtein Alexandr The Puzzle of the Western Zodiac: Its Wisdom and Evolutionary Leaps : A Painful Ascent to the Truth. URL: <https://www.amazon.com/Puzzle-Western-Zodiac-Evolutionary-Painful/dp/1546219013> (дата звернення: 27.03.2024).
20. Hutton Ronald (2013). *Pagan Britain*. New Haven and London: Yale University Press. P.40. In <https://en.wikipedia.org/wiki/Long_barrow> [11.03.2023].
21. Les bébés. URL: http://ma.prehistoire.free.fr/neandertal_baby.htm (дата звернення: 14.03.2010).
22. Passage Mounds (form and function). URL: <http://www.ancient-wisdom.com/passagemounds.htm#cruciform> (дата звернення: 5.02.2023).
23. Ruggles, Clive. *Ancient Astronomy: An Encyclopedia of Cosmologies and Myth*. ABC-CLIO, 2005. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, England. [548 с.]. С. 19. URL: <https://ia903207.us.archive.org/7/items/an-encyclopedia-of-cosmologies-and-myth-in-ancient-astronomy-cliveruggles/An%20Encyclopedia%20of%20Cosmologies%20and%20Myth%20in%20Ancient-Astronomy%20-%20Clive%20Ruggles.pdf> (дата звернення: 27.03. 2024Г).
24. Stonehenge. URL: <https://www.britannica.com/topic/Stonehenge> (дата звернення: 25.04.2024).

References

1. Azilian culture. URL: <https://bit.ly/31FBGBv> (date of publication: 05.06.2021).
2. Bondarchuk Ya. V. Theories of the origin and development of primitive art in studies of the second half of the 20 th - beginning of the 21 st century. *Ukrainian culture: past, present, ways of development: sciences*. Coll. Direction: Art history. Vol. 26/ point and science ed. V.G. Vytkalov. Rivne. RDSU. 2019. P. 101 – 107.
3. Bondarchuk Ya. V. The problem of reflecting the stages of the spiritual evolution of mankind in the cosmic cycles of precession in the works of scientists of the 20th - 21st centuries. *The 11th International Scientific and Practical conference «Eurasian scientific discussion»* (November 21 -23. 2022). Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 2022. P. 364 – 370.
4. Bondarchuk Ya. V. The history of religious art as a reflection of the spiritual evolution of humanity in the cosmic cycles of precession. Lviv: PP «Religious Publishing House of Saints Volodymyr and Olga», 2022. 928 p.
5. Bondarchuk Ya. V. Reflection of the cult of stones in burials of the beginning of the Upper Paleolithic. *The 1st International scientific and practical conference "Science and innovation of modern world"* (September 28 - 30, 2022) Cognum Publishing House, London. United Kingdom.2022. P. 341-349.
6. Douth. URL: <https://ru.vikipedla.com/wiki/Dowth> (д. зв.: 17.05.2021).
7. Korol D.O. Feshitization of the dead head as a container of the post-corporeal spiritual essence. *Magisterium*, 2007. Vol. 68. Culturology. P. 79-94.
8. Mas d'Azil Cave. URL: <https://bit.ly/2L3SZzj> (access date: 05.06.2021).
9. Teslenko D.P., Ostapenko M.A. Megalithic cult construction of the Bronze Age on the island Hortytsa. *Special issue of the Interuniversity collection of scientific works «Problems of archeology of the Dnieper region»*. Dnipropetrovsk : Publishing House of Dnipropetrovsk University. 2000. P. 73 – 95.
10. Hawkins Gerald, White John. Solving the secret of Stonehenge / Trans. with English P.S. Hurova. Ed. A. A. Gurshtein. Мiшкva : Mir, 1984. 216 p.
11. Chmykhov M.O. The zodiacal principle of dating in archaeology. *Bulletin of the Kyiv Institute of Historical Science*. 1978. Vol. 20. P. 98 – 109.
12. Chmykhov M.O. To the history of studying the problems of the Zodiac. *Essays on the history of natural science and technology*. K., 1979. Vol. 25. P. 53-56.
13. Chmykhov M.O. Dating of the art monuments of Eastern Asia of the 3rd - 1st millennium BC. based on the symbols of the Zodiac. *Archeology*. 1987. Vol. 58. P. 18-33.
14. Chmykhov M. O., Kravchenko N. M., Chernyakov I. T. Archeology and ancient history of Ukraine: a course of lectures. K.: Lybid, 1992. 376 p.
15. Chmykhov M.O. From the Yaytsa-Raytsa to the idea of the Savior. K.: Lybid, 2001. 413 p.
16. Chmykhov M. O. Astronomy in the life of primitive society (to the question of the time of establishment of astronomical knowledge) . *Ukrainian sky. Studies on the history of astronomy in Ukraine: a collection of scientific works / by general ed. O. Petruk*. Lviv: Institute of Applied Problems of Mechanics and Mathematics named after Ya.S. Pidstrugacha of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2014.. 767 p. P. 20 - 29.

17. Field, David (2006). *Earthen Long Barrows: The Earliest Monuments in the British Isles*. Stroud: Tempus. P.13. In <https://en.wikipedia.org/wiki/Long_barrow> [11.03.2023].

18. Gurshtein, Alexandr On the origin of the zodiacal Constellations. *Vistas in Astronomy*. URL <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0083665693901209> (дата звернення: 28.03.2024).

19. Gurshtein Alexandr The Puzzle of the Western Zodiac: Its Wisdom and Evolutionary Leaps: A Painful Ascent to the Truth. URL: <https://www.amazon.com/Puzzle-Western-Zodiac-Evolutionary-Painful/dp/1546219013> (дата звернення: 27.03.2024).

20. Hutton, Ronald (2013). *Pagan Britain*. New Haven and London: Yale University Press. P.40. In <https://en.wikipedia.org/wiki/Long_barrow> [11.03.2023].

21. Les bébés. URL: http://ma.prehistoire.free.fr/neandertal_baby.htm (дата звернення: 14.03.2010).

22. Passage Mounds (form and function). URL: <http://www.ancient-wisdom.com/passagemounds.htm#cruciform> (дата звернення: 5.02.2023).

23. Ruggles, Clive. *Ancient Astronomy: An Encyclopedia of Cosmologies and Myth*. ABC-CLIO, 2005. Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, England. 548 с. С. 19. URL: <https://ia903207.us.archive.org/7/items/an-encyclopedia-of-cosmologies-and-myth-in-ancient-astronomy-cliveruggles/An%20Encyclopedia%20of%20Cosmologies%20and%20Myth%20in%20Ancient-Astronomy%20-%20Clive%20Ruggles.pdf> (дата звернення: 27.03. 2024Г).

24. Stonehenge. URL: <https://www.britannica.com/topic/Stonehenge> (дата звернення: 25.04.2024).

THE EVOLUTION OF THE SEMANTICS OF CULT STONES AND ITS REFLECTION IN THE SACRED ARCHITECTURE AND ART OF THE ANCIENT WORLD

Bondarchuk Yaroslava – Candidate of art studies, Associate Professor of department of information and document communications. The National University «Ostroh Academy»

The dynamics of the formation and transformation of the spiritual meanings of cult stones in the projection of the communication parameters of their existence in the system of different spatio-temporal cultural coordinates (from the beginning of the Upper Paleolithic to the beginning of AD) are traced. The evolution of the semantics of stones as objects of material objectification of religious and worldview ideas is considered in the context of the hypothesis of the reflection of the main religious and worldview ideas of a certain historical period in the characteristics of the zodiac sign dominant in this period, in which during 2150 due to precession the point of the vernal equinox is located.

Key words: sacred art, megalithic structures, stone age, cult of stones, ritual burials, cult of ancestors, cosmic cycles of precession.

UDC 7.031

THE EVOLUTION OF THE SEMANTICS OF CULT STONES AND ITS REFLECTION IN THE SACRED ARCHITECTURE AND ART OF THE ANCIENT WORLD

Bondarchuk Yaroslava – Candidate of art studies, Associate Professor of department of information and document communications. The National University «Ostroh Academy»

The purpose of the article: to trace the genesis and transformation of the sacred semantics of cult stones during the Stone, Bronze and Early Iron Ages, at the same time finding out whether the related religious and worldview ideas are reflected in the characteristics of the zodiac signs dominant at the time of their appearance.

The methodological basis of the research is works by B. Gurshteyn, M. Chmyhov, C. Ruggles, M. P. Hall, A. Stoliar, D. Peyrony, E. Cartailhac, M. Boule, J. L. Capitan M. Eliade, V. Cabo, G. da Santillana, Herta von Degent.

The results of the study confirmed, that semantics of cult stones changed in the Ancient World in accordance with the evolution of religious and worldviews. In the Paleolithic, they were considered carriers of supernatural power (concentrated in them, like a spark of fire), capable of restoring the existence of the human soul in another world; in the Mesolithic – they were endowed with special energy as sacred receptacles for the souls of dead people; in the Neolithic, Bronze and Early Iron Ages, in megalithic structures, stones were considered accumulators of the energy of cosmic lights, which elevates a person to the supernatural world. The main religious and worldview ideas of each historical era were reflected in the characteristics of the zodiac sign dominant at the time of their birth.

The novelty of this study is that for the first time the genesis and transformation of the spiritual meanings of cult stones from the Paleolithic era to the beginning of the new era have been traced; the reflection of fundamental religious and philosophical ideas of each historical period in the characteristics of the zodiac sign, which was dominant in this period (in which the vernal equinox point was located), was revealed.

Practical significance. Theoretical conclusions can be used to further explore this issue, to teach the history of art, history of world and national culture, when writing scientific works on the history of art.

Key words: sacred art, megalithic structures, stone age, cult of stones, ritual burials, cult of ancestors, cosmic cycles of precession.

Надійшла до редакції 25.05.2024 р.